

John Aas: Notater etter en samtale med Nicolai Aall.

Transkribert av Olav Ulltveit-Moe, 31.april 2007

Om Værks- og Kulledriften (4.Februar 1857).

Paa Grund af de med Krigen forbundne Conjunctioner, da Trælast og Skibsbyggeri gav Gaardbrugere og Arbeidsfolk saa fordelagtige Vilkaar, saavel som Fragtfarten Byens Borgere var Kulledriften saa lidet lønnende, at ingen befattede sig dermed uden af Nød. Jernverket Standsedes derfor i lange Mellemlid i sin Virksomhed, og det ble byrdefuldt for Eierne at have begge Verker, hvoraf Egelands kun skaffede ham Bekymring og Bekostning, uden mindste Revenu. Efter en Skrivelse til mig vilde han indkorte Antallet af faste Arbeidere, saa at Taket skulde gaae ned fra 60 – 70 til 25 – 30, hvorefter fast Skole ved Verket fremdeles baade de facto og de jure overflødig – noget som under Samtalen senere rettedes derhen, at Antallet maatte i saa fald gaae ned under 20 -. og saa troede derfor, om Skolen beholdtes, at nogen Gaardes Børn af Gjerestad Sogn kunde mod Betaling faae adgang til Skolen. Senere vilde det muligens komme dertil, at Værket ganske forlodes, og et nyt Arrangement fornødigedes. - Hermed ønskedes en Samtale, som fandt Sted den anførte Dag. Betreffende Sagen aftaltes, at jeg skulde overveie den indtil Høsten, da flere Arbeidere efter Opsigelse skulde fratræde Arbeidet, men jeg bemærkede derhos, at det kun var Egelands Gaards Børn, der kunde siges at have beqvemt for at søge Værkets Skole, og at det var et særeget Forhold, at Værket i det Geistlige hørte til Søndeled, hvis Præst tilkom Opsynet med Skolen, og saaledes neppe kunde indgaae paa at indtage Skolebørn fra et andet Præstegjeld. En annen Sag var det, naar Værket nedlagdes, i hvilke Fald Beboerne selvfølgelig kom til Gjerestad igjen. N. Aall mente, at der blev mange Huse ledige ved Arbeidernes Bortflytting, hvorfor Skolebørn havde beqvemt for at opholde sig ved Skolen. Sjaavaag kunde ogsaa beqvemt faae Adgang for sine Skolebørn. - -

Under Samtalen yttredes:

1. «Værksbestyrelsen gav Fortrædeligheder daglig.» Dette var, hvad afd. Castensen ligeledes oftere udlod sig med. Formedelst Conjunctionene fik Bønderne nu Midler til Kjøb af Gaarde og Odelsløsning, som vistnok skaffede mange Fortrædeligheder for Værkets Eier fremfor før.
2. «Tanken havde været, ingen Gaarde at kjøbe til dets Drift, men, som Treschow havde erklæret, var det nu den eneste Maade, hvorpaa Værket kunde sikkres de fornødne Kull.» Til saadant Kjøb af Eiendomme troede Aall ikke at han havd Midler, hvorfor han tænkte paa at sælge Værket til Treschow, der eiede selv 1 – 1 ½ Million, og hvis Fader antoges at eie 6 Millioner, og fra ham kunde Sønnen erholde 200.000 Spd., om saa ønskede, samt betale hvilkensomhelst Priis for Eiendommene. I ham vilde man faae en passende Driftsherre, der formaaede at sætte sine Hensigter gennem. Men Treschow favde dog forøget Kulledriften ved Froland.
3. «Treschow havde vistnok forøget Kulledriften ved Froland, men kunnet ¹ gjøre det paa Grund af, at han ved Fritzøe fik Kull for 3 Ort pr. Læst, der kun var det Halve af hvad Aall maatte betale ved Næs-Verk, og følgelig havde Treschow Raad til at forhøie Prisen ved Froland, hvorimod man fra Gjerstad forlangte 2 Spd. pr Læst, med hvilken Priis Eierne ikke kunde ballancere. En Middelvei mellem 1 Spd, der nu betales, og 2 Spd., der forlanges, kunne ikke lede til nogen Vished om at erholde det fornødne Qvantum.» Men naar 300 Stammer giver 40 Læster Kull eller 40 Spd., der skaffer Driftesbonden kun ringe Overskud, imedens de samme 300 Stammer, aavirket som Kjøbmandslast, giver 100 Spd med maaske ¾ Deels Overskud, kunde Skoveieren ikke fortænkes deri, at han valgte den sidstnævnte Benyttelse af Skoven.
4. «Gjerne maatte Eierne af Skoven undlade at drive Kull, men den maatte ankes over, samt at en Coalition stod for at forhindre Værkseieren fra at kjøbe Eiendomme her i Sognet.» Men dette kunde, dog ikke afrundes, da Tiden medfører Saadant som en naturlig Tanke, da Enhver gjerne vil eie selv sin Bolig, varme sig ved sin egen Arne, sidde paa sin egen Stol. Var der en Coalition, Conspiration eller Myterie, da var det dog formodentlig kun enkelte formuende Mænd der ønskede at tilvende sig Eiendom for Sønne eller Døtre, naar Leilighed gaves.

¹ I 1857 er Treschow bleven i Laurvig lignet Communeskat efter en formue af 550.000 Spd., og en aarlig Indtægt af 50.000 Spd. - Skatten var vel 3 – 4000 Spd. ? - Faderen den rigeste Mand i Danmark, Sønnen her.

5. «Treschow vilde nok faae Eiendomme kjøbt her, da Formændene for Coalitionen selv havde frembudet sin Eiendom til Salg.» Men herom syntes der dog at kunne være Tvivl, ligesaavel som om Virkeligheden af Myteriet.
6. «Jordegods er ufordeeltigt at eie, da det kun giver 1 pc (%) Revenu.» Men mon ikke her kunde anføres, at Jordegods giver ikke blot «en vis Selvstændighed», men ogsaa «en vis Kraft», som det hedder, til nemlig at reise Driftscapital.
7. «Treschow har det til Raadighed at sælge alle sine Gaarde, der have nogen Jord, og at indkjøbe Saadanne, der have Skov, som at han nu eie ved Fritzø 1500 Skle Skovgaarde, hvoraf han tage den fornødne Kull. Tilforn købte han Grevskabet med 1000 Huder Jordegods.» Der synes dog at herske nogen Uklarhed i Fremstillingen med Hensyn til de Fordelagtige eller Ufordelagtige i at have Eiendomme. De attraaes dog som Værkseierens Støtte og Subsistuerer(?).
8. «I 1805 findes Stillingen ifølge et Brev til Conferentsraad (?) Reiersen at have lignet den nærværende. Man forlod Kulleledriften. Fra 1799, da Næs Værk kjøbtes, til 1805 blev indkjøbt mange Gaarde. Siden standsede Kjøbet, indtil 1810, da en Masse kjøbtes.» Men man maa saaledes haabe paa et Omslag nu som dengang i Conjunctionene.
9. «Med grædende Taare saaes Bønderne dengang at bede om, at Udlæg maatte skee af Værkseieren, formodentlig til Skatter og desl., da de ikke erholdt en Skilling Contant hos Kjøbmanden.» Samme Tanke ytrede af Lange, men hvad der skede ved Næs Værk dengang, synes ikke at kunne anføres som Taknemmeligheds Krav her nu.
10. «Bønderne reddedes dengang af Værkseieren -.» Men gamle Carstensen syntes at tage høj Priis for de Varer, for hvilke han satte sine Skibe i Vove.
11. «Store Eiendomme ere fornøden som Støtte i Slette Tider, hvorfor Dalerne i Sverige efter Munchs Tidsskrift kom nærmes som Exempel paa uheldig Udparcellering.»
12. «Jern er nest Brød vor Tids uundværligste Fornødenhed, hvilket ikke gjelder Trælasten. Men vort Jern og vor er dog Trælast er dog nok for en Ubetydelighed at regne paa det store Marked.»
13. «Treschow var oplært ved Næs, og mmask jurd. Candidat, i 1837 ved Næs kun 22 Aar ? - men hovmodig og, hans Fader var den hovmodigste Mend, man kunde tænke sig, og Sønen ligeviis.»
14. «Skulde han købe Egelandts Værk, blev det fornødent at drage en nøiagtig Demarkationslinje, da han ellers vilde opkjøbe hele Vegardsheiens Skovgaarde.»
15. «Forvalteren havde lidet for ham at udrette, men var ham en udmærket Mann som han havde meget at takke, og som skaffede ham daglig et Snes Læster Kull, uden at han vidste hvorledes, og han havde god Fortjeneste i sin egen Bedrift.» Kullerne tages af Affaldet af de udhugne Skovstykker, og mange Heste holder Manden selv til Udførelse af Kjørselen, skjønt det i dette Tilfældet formodentlig er ved Leiefolk, som staar i Gjæld til ham, at Kjørsel saavel som Tilvirkning skeer, og i al Fald er Loddedrift begjerlig. Som yngre, uerfaren Mand turde man jo vel befrygte, at et eller andet af de mange Jern, han har i Ilden, kunde forbrændes for ham.
16. «Ved Accord tør man ikke slaae sin Liid til at faae tilstrækkelig Kull, da Skovene ere forhugne, om ogsaa Kulleprisen forhøiedes.» Det synes dog rimeligt, at naar der gaves 2 Spd. pr. Læst, vilde de bedre Selveiere levere aarlig sikkerhed (?) et større eller mindre Qvantum Kull. Uheldigt var det, at Forbudet mod Salg af Skovstykker til Udhugst hævedes 1836, hvoraf Forhugningen af Skovene har været en Følge, men det stemmer hermed kun lidet overeens, at Eiendomme ønskes kjøbt. Naar Bønder ønske Eiendomme i sin og ikke i Værkseierens Hænder, maa saa meget mere herved nu i den Betragtning have gjort sig gjeldende, at kommunebyrderne, der i vor Tid efterhaanden forøges, ville falde saa meget mere trykende paa Selveiere, jo færre der var tilbage af disse.
17. «Erfaring har viist, at Eiendomme samles til en Tid, adskilles igjen til en anden.» Men det synes dog godt, om det, der havde Bestandighed, maatte være at foretrække for saadan Fluctuation. Skulde det være en Trøst, at i sin Tid vil et forhadet Band dog igjen blive løst? Om saa var, saa laae dog deri ingen Grund til at ønske det knyttet eller til at bidrage til, at det knyttedes.
18. «At derikke drives Kull, ankes ikke over, men at den stemples for at hindre Gaardkjøb, er ufordrageligt og volder Græmmelse, Og da det nu er saa – og der kan vises Sort paa Hvidt for, at det er saa – og da Gjerestads Gaardbrugere ikke ville drive Kull til rimelig Priis, saa have de

opsagt Værkseieren Huldskab og Troskab, og denne maa da ikke længere finde sig forpligtet til at tage moralske Hensyn i Betragtning, skjønt paa den anden Side Selvopholdeledriften hos Enhver er naturlig.» Men det synes dog, som om en bedre Mening burde have om disse Gaardbrugere, da Carstensen (den yngre) i sin tid erklærede, her i min Stue og ellers nogle gange, at de dreve Kull og stode ved Løfter, hvorfor han havde dem meget at takke.

19. «Vil man ikke længer have større Eiendomme samlede? I England fEx. er det anderledes end her.» Men det synes dog, at Forholdene i et Land, og de vexlende Conjecturene maa overveies.
20. «Egelands Værks Folk vare godmodige, snille Folk, og det var, hvad Eieren af Næs Værk havde at takke Gud for, at han levde i Fred med sine Værksarbeidere, der fant sig fornøiet med kun at beholde om Vinteren de 4 s. Mere, de havde havt om Sommeren. Kun en Dreng er bleven udsagt, hvilket han selv forvoldte.» Men mon ikke her burde ihukommes, at en Flok drog til America for ikke mange Aar siden?
21. «En Herregaard i Danmark havde han staaet i Underhandling om at Kjøbe, og vilde muelig endnu gjøre det, men Kjøbet af Egeland og de derefter havde Udgifter gjorde det vanskelig at finde Midler dertil. Treschow kjøbte nok Næs Værk, som han vilde ansee som en stor Acquisition. Værksbedriften skaffede nu kun Fortræd hver Time paa Dagen.» Men det synes dog som om ingen Lov kan være fuldkommen, og vanskelige Forhold kunne give sig med Tiden.
22. «Treschow stod i underhandling om en stor Eiendom i Sverige -.» Dette havde forhen været sagt, og vilde han derved flytte Formuen til Sverige, hvor Skatterne ere mindre end her.
23. «Magelsen havde just meldt nu i et Brev, at der er erhvervet et Præjudicat med hensyn til udsagte Værksarbeidere, som Høieseret havde medtaget fra Erhvervelse af Hjemstavn i 3 Aar efterat være udsagte.» Skulde Aarsagen være den angivne, at et Værk vilde i modsat Fald ingen Fattigkasse faae, da Værkseieren kunde opsige Arbeiderne hver Maaned, og ligesom holde dem ude fra Hjemstavsret? Jeg fatter ikke rigtigt Sammenhængen hermed. Dunker havde ført Sagen og meldt Treschow, at denne kunde give ham et godt Sallarium, da alle andre Værkseiere havde godt af Præjudicitet og vist vilde tilskyde, eller dog burde det.
24. «Treschow havde gjort ham den Indvending, at Odelsretten i Tilfælde vilde afskrække ham fra at kjøbe Egelands Værk og derefter Skoveiendomme, efterdi Folk i denne Tid med Iherdighed benyttede Odelsretten, for at have Eiendomme til Eie. I den henseende havde N. Aall underrettet ham om, at han intet havde, at befrygte thi han havde løst Knuden, imod hvad Jurister selv formodede.» Hermed sigtedes formodentlig til, at da Knud Andersen Vestøl vilde indtale Faderens Brug paa Odel, havde Aall formaaet den ældre Broder Anders, Huusmand under Holts Præstegaard, til at modtage Skjøde paa Gaarden, naturligviis pro forma, og da saaledes ældste Odelsprætendent stod som Eier, bortfaldt Søgsmålet. Skjødet var dateret 2 Dage forinden Commissions-Stevningen forkjyndtes. Paa samme Maade skede det, at Bjørn Valles Datter maatte frafalde Odels sag, da der ved Parternes Møde for Forligelescommissionen forklaredes, at ældste Odelsmand, Jørgen Bjørnsen, hendes Broder Paa Tromøen, eiede Gaarden med Skjøde i Begge Stevninger passerede før Jul i !856.